

Voortgestuwd in de tijd

Sieth Delhaas

VVAO-afdeling Nijmegen. Nieuwjaarsbijeenkomst 19-01-2006

Geachte mevrouw Halkes, geachte dames,

In de VVAO-nieuwsbrief van deze maand staat onder 'boekpublicaties' mijn boek over Professor dr. Catharina Halkes aangekondigd waarover ik vanavond mag spreken. Als bijzonderheid staat in dat bericht: 'ze zijn beiden lid van de VVAO'. Op grond van dat feit zijn wij beiden hier aanwezig. Ik dank het bestuur voor deze uitnodiging.

Wie is zij?

Wie is Catharina Halkes? Ik heb geen idee hoe ze hier in uw midden bekend is. Voor mij was ze vooral de voorvechtster van feministische theologie vanaf het begin, midden jaren zeventig. Zo is ze landelijk en in Europa, maar ook wereldwijd bekend geworden.

Prof. Dr. Catharina J.M. Halkes, werd in 1983, binnen tien jaar nadat feministische theologie in Nederland voor het eerst ter sprake kwam, benoemd tot bijzonder hoogleraar Feminisme en Christendom aan de Theologische Faculteit in Nijmegen. Een gloednieuwe leerstoel, en de eerste ter wereld op dit onderwerp. Haar bekendheid heeft ze vooral daaraan te danken.

Vorig jaar, toen ik in haar archief mijn onderzoek deed voor mijn boek, kwam ik tot de ontdekking dat ze ook in heel andere kringen bekendheid heeft verworven. En dat begon al dertig jaar eerder. Toen ze zelf nog maar vijfendertig jaar was. Dus vijftig jaar geleden.

Maar eerst wil ik vertellen hoe Catharina Halkes binnen mijn blikveld kwam. Niet omdat mijn rol zo belangrijk is, maar omdat ik mezelf zie als een prototype van de generaties vrouwen voor wie zij veel betekent voor de ontwikkeling van hun leven en geloof binnen het kader van feministische theologie.

Begin 1977 volgde ik de radiolezingen voor de NCRV met als titel 'Als vrouwen aan het woord komen'. 's Avonds laat, rond 11 uur. Ik had de lichten al uitgedaan om naar bed te gaan, grote lampen van de straat schenen in mijn kamer en ineens die stem en de woorden:

'Want tot nu toe werd van vrouwen gedacht en gezegd - en zo worden ze ook behandeld -, dat ze tot zelfstandig en vooral kritisch nadenken nauwelijks in staat waren. Daarvoor waren we te emotioneel en we hadden zoveel in huis en gezin te doen, dat we er ook nauwelijks aan toe kwamen. Intussen missen we de emotionaliteit, de warmte steeds schrijnender. We hebben behoefte aan een hartelijke en bezorgde kerk.'

Ik stond als aan de grond genageld. Ik hoorde iets uitspreken waar ik al lang mee bezig was, maar ik had het nog nooit zo horen zeggen.

Ik was toen 41 jaar. Actief in de protestantse kerken en de oecumene. Gehuwd, moeder van vier kinderen, freelance journaliste. In die tijd waren er interessante dingen gaande. Ook binnen kerken: de maatschappelijke betrokkenheid, milieuproblematiek, racisme, apartheid in Zuid Afrika, vraagstukken over vrede en kernbewapening. Alles leefde. Ik was ook kritisch. Ik was tot de ontdekking gekomen, dat er ondanks al dat enthousiasme van de jaren zestig en zeventig voor de vrouw in de kerk, in feite niets veranderde.

In 1979, het jaar van mijn eigen echtscheiding, las ik een interview met mevrouw Halkes in het tijdschrift 'De Tijd'. Ik zag toen voor het eerst haar gezicht. Gevoelig als ik was in die periode, heeft het interview me diep geraakt. Ze vertelt over haar eigen scheiding toen zo'n zes jaar geleden. Hoe andere dingen belangrijker werden dan het huwelijk: ze noemt haar werk, haar geloven, dierbare vrienden. Ik kende niemand in mijn omgeving die gescheiden was, En ineens is er iemand die er een positieve kant van schildert; er ook nog geloven bij durft te noemen. Voor mij betekende het een nieuwe ruimte om te leven...

In 1982, aan het eind van mijn opleiding theologie, koos ik als onderwerp van mijn afstudeerscriptie: Catharina Halkes, een moderne kerkmoeder.' Ik zocht contact met haar. Als journaliste wist ik dat als je iets over iemand wilt schrijven, je deze het beste zelf kunt interviewen.

Catharina Halkes, die ik eindelijk in levenden lijve zag! Zij begon mij onvervaard te vertellen waar ik van alles over haar kon vinden en dat ik dat eerst maar eens moest lezen. Maar voor alles herinner ik me, informeerde ze naar mij zelf: wie ik was, hoe mijn leven was, mijn gezin, mijn werk, mijn idealen. Ik denk dat ze daarmee vooral als mèn's mijn hart heeft gestolen.

Ik moet nu wel even nadenken over de titel van mijn scriptie toen: een moderne kerkmoeder. Ik gebruikte die naam kerkmoeder omdat Tine Halkes sprak over het verlangen naar een kerk die ook vrouwen een gevoel van geborgenheid zou geven. Een kerkmoeder was heel hard nodig. Of ik dat woord nu weer zou gebruiken?

Ik denk het niet. Kerken, die vrouwen warmte, hartelijkheid zouden bieden zijn er, nu ruim twintig jaar later, niet gekomen.

In 2004 kreeg ik het verzoek van de Vereniging voor Theologie en Maatschappij om een studie te schrijven over Prof. Halkes. Deze vereniging was begonnen een serie uit te geven over 'spraakmakende theologen in de 20^e eeuw'. Twee theologen waren beschreven: de Zwitser Carl Barth en de Duitser Dietrich Bonhoeffer. Toen ik mevrouw Halkes over dat verzoek vertelde gaf ze een haar typerende reactie: Ben ik een spraakmakende theoloog?

Geen doorsnee student

Wie is Catharina Halkes? Ik heb dat eigenlijk pas goed ontdekt toen ik in oktober 2004 in haar archief begon te lezen. Catharina Halkes begon pas op haar vijfenveertigste, dus vijfentwintig jaar later dan een doorsnee student aan zijn/haar studie begint, theologie te studeren. Ik ontdekte echter, al lezend in haar archief, dat haar inzet voor theologie en vrouwen niet pas

toen, halverwege de jaren zeventig, begon. Ik ontdekte dat deze ontwikkeling van haar theologie al in 1955 een aanvang nam.

Als titel van mijn onderzoek koos ik 'Voortgestuwd in de tijd'.

Die titel kwam al lezend in haar archief bij mij op. Catharina heeft zich door de ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog op alle mogelijke terreinen laten voortstuwen. Op haar beurt heeft zij anderen voortgestuwd. Het is een spiraal die zich in ruim veertig jaar tijd heeft verlengd en verbreed. En meestal in razende snelheid.

Feminisme voorbij

In 1955 was er in Nederland geen sprake meer van feminisme. De eerste golf die het einde van de negentiende eeuw begon, was weggezakt. Vrouwen waren huismoeders. Ongehuwde vrouwen bleven buiten beeld.

Catharina ging in 1945 in Leiden Nederlandse taal- en letterkunde studeren, met als bijvak de geschiedenis van de middeleeuwse filosofie en mystiek. Ze was vijfentwintig jaar. Oorlog, veel zorgen en het verlies van beide ouders en een zusje, hadden studeren tot dan toe onmogelijk gemaakt. In Leiden is ze als gelovige katholieke vrouw actief in de oecumenische studentenbeweging. Na haar studie verhuist ze met haar echtgenoot naar Breda, krijgt drie kinderen. Ergens in die periode krijgt ze een aanbod lerares te worden aan het plaatselijk gymnasium. Maar ze beseft dat ze, zoals ze het zelf uitdrukt, 'meer maatschappelijk en geestelijk georiënteerd' was. Ze gaat daarom wel in op een verzoek van het plaatselijk Katholiek Vrouwengilde (KVG) om voorzitter te worden.

Toen ik haar lezingen en artikelen als voorzitter uit die tijd begon te lezen, zag ik dat daar al haar theologie begon. Hoewel er nog geen sprake was van een theologische opleiding. Voor katholieke vrouwen was die studie trouwens nog niet weggelegd. Dat zou nog tien jaar duren. Catharina Halkes leefde wel, tien jaar na het einde van de WOII, in een tijd van verwachting dat alles nieuw zou worden in de samenleving. Zij beseft dat mensen zelf die vernieuwing moeten realiseren. En voor haar, als voorzitter van het Katholiek Vrouwengilde lag er die vraag: wat is de taak van de katholieke vrouw, zelfs de vrouw in het algemeen in die noodzakelijke veranderingen. Wat zullen haar taken in de toekomst zijn?

Als voorzitter van het KVG begon ze om die taken helder te krijgen, 'alle nieuwe en onderhuidse bewegingen van die tijd aan de orde te stellen'.

Ze ontdekte bijvoorbeeld dat vrouwen nauwelijks gevoel voor eigenwaarde hadden. Werken aan ontwikkeling van de vrouw dus. Vrouwen bleven binnen en lieten de maatschappij aan de man over. Wanneer het over vrouwen ging, ging het alleen over de gehuwde vrouw. En als het om de kerk ging en de vraag wat de taak is van de leek daarin, dan ging het alleen over de mannelijke leek.

Halkes maakte een programma voor de vrouw naast gezin en huishouden:

‘Hoe ze zich godsdienstig, verstandelijk en sociaal verder moet ontwikkelen om met haar man, haar kinderen en de haar omringende maatschappij contact moet houden, zodat ze haar niet ontgroeien; beter nog zodat ze ook daarop haar invloed kan uitoefenen.’

De gehuwde vrouw, liet ze weten, kan ook veel leren van haar ongehuwde zusters. De laatsten hebben kansen die de gehuwde vrouw mist. Ze waarschuwt dat de man-vrouw combinatie in het huwelijk zich niet te veel naar één kant moet ontwikkelen want:

‘Mannelijkheid en vrouwelijkheid zijn immers niet meer dan twee bestaansvormen van algemene menselijkheid?’

Meer vrouwen dan katholieke

Ze laat zich als katholieke vrouw niet alleen inspireren door wat er binnen haar eigen kerk over man-vrouwverhoudingen wordt geschreven. Ze bestudeert de werken van de filosofe Simone de Beauvoir en de sociologe Margaret Mead. Ze wordt steeds meer gevraagd haar visie te geven over de opvoeding van jonge vrouwen. Ze gaat les geven aan de leraressenopleiding katholiek nijverheidsonderwijs voor meisjes, waar ze ook haar programma uitvoert. Maar ze legt het ook uit aan docenten, de geestelijkheid en de onderwijsvernieuwers die haar naar haar ideeën vragen.

In 1960 verlaat Halkes het KVG en wordt voorzitter van het Katholiek Vrouwendispuut (KV), een organisatie van katholieke vrouwen, gehuwd en ongehuwd, die een plaats in het openbare leven bekleden. Tijdens haar voorzitterschap wordt het ook mogelijk voor religieuzen om lid van het KV te worden. Verder slaat ze haar vleugels uit, want Marga Klompé vraagt aan Halkes toe te treden tot de redactie van het progressief katholieke tijdschrift ‘Te Elfder Ure’ dat zich richt op de emancipatie van de leek.

Het zijn de jaren van voorbereiding op het IIe Vaticaans Concilie. Progressieve katholieken verwachten veel positieve veranderingen van dit concilie.

Leken in het vizier

Ook hier heeft Halkes haar programma. Ze gebruikt de discussie leek versus religieuzen in de katholieke kerk, om de rol van de leek op te waarderen. Steeds vaker wordt ze, ook in Vlaanderen, als spreekster gevraagd. In moderne vraagstukken spreekt ze zich uit, zowel op religieus als op maatschappelijk terrein. Haar methode daarbij is haar eigen gedachten en ideeën aan de luisteraars en lezers voor te leggen als een uitnodiging om kritisch met haar mee te denken. Ze wil een richting aangeven van waaruit zich een nieuwe opinie kan vormen. Ze wordt gevraagd te spreken over hoe priesters preken, over ‘gemengde verkering’, tegen moralisten en cultuurpessimisten, over de noodzaak van vermenselijking in de omgang tussen mannen en vrouwen, over de gehuwde werkende vrouw, over het gebed in het gezin ‘waar de

moeder meestal voor opdraait', met en passant kritiek op de bisschoppen die 'zo weinig vreugde tonen over belangstelling van de leek voor alles wat het concilie betreft'.

Voor het dagblad *de Tijd* verslaat ze in Rome alle concilie-zittingen en ze wordt gaandeweg somberder over de resultaten van die vier jaar durende kerkvergadering. Er is een klimaatsverandering in het algemeen, maar schrijft iemand:

'de vernieuwing van de kerk zal niet door een revolutie maar langs de weg van een evolutie tot stand komen.

Daarop kan Halkes niet wachten. In de zomermaanden van 1964 schrijft ze 'in einem Guss' haar boek *Storm na de stilte. Over de plaats van de vrouw in de kerk*. Vanaf dat moment leeft ze met het advies van de dichter Rilke: *'Leben Sie jetzt die Fragen, vielleicht leben sie dann allmählich in die Antwort hinein'*.

Oecumene en pastorale zorg

Daarna is er een periode van werk binnen de oecumene. Met de nadruk op de man-vrouwverhoudingen. Niet alleen vrouwen, maar ook mannen moeten zich voor die verhouding verantwoordelijk weten. Buiten, in de maatschappij, ontwikkelt zich de tweede feministische golf. Halkes is met haar man-vrouwverhoudingen die maatschappelijke discussie al een slag voor. Ze constateert met spijt

'Het Christendom heeft de aansluiting op de wereld gemist, wat de chaos van de nieuwe tijd nog vergroot.'

Haar boek *Storm na de stilte* heeft in Nederland, maar ook in het buitenland, veel losgemaakt. Ze krijgt uitnodigingen. Ze ziet vanuit de theologie die ze zelf ontwikkelt andere visioenen.

Nieuwe thema's pakt ze op. De vrouw in het ambt. Seksualiteit, die alles te maken heeft met man-vrouwverhoudingen en celibaat in de kerk. Om al deze problemen in de kerk aan te pakken, tegen de ontwikkelingen van het concilie in, gaat ze zich bezighouden met pastorale zorg binnen de kerk. Ze gaat theologie studeren. In 1972 wordt ze benoemd tot wetenschappelijk medewerker aan de Nijmeegse universiteit. Als pastoraal supervisor heeft zij nu een mogelijkheid om in praktijk te brengen waar ze al jaren op hamert: de noodzaak van verandering van de verhouding tussen priesters en leken. Priesters moeten meer aan zelfreflectie doen. Leken worden mondig.

Haar werk aan de man-vrouwverhouding heeft zich uitgebreid tot de Wereldraad van Kerken. Maar de teleurstelling over een daadwerkelijke samenwerking tussen mannen en vrouwen neemt toe. In feite blijven de traditionele verhoudingen in de kerken bestaan.

Halkes schrijft in 1971:

'Steeds meer vrouwen geven tekenen van frustratie over de onmacht of onwilligheid van kerken hen als geschikte kandidaten te zien voor ambtsbediening, Zij voelen zich als persoon tekort gedaan en beroofd van de waardigheid van volwassen kerkleden.'

En ook: 'Er is een exodus te signaleren van volwassenen en jeugdigen uit de kerk. Tot hen behoren zeker zoveel vrouwen als mannen. Juist vrouwen komen in verzet tegen een

kerkinstituut dat niet bij de tijd wil komen en vrouwen nog altijd als tweederangs beschouwt.’

Eind 1974 komt voor Halkes persoonlijk de doorbraak. Definitief:

‘De metamorfose heeft zich, oppervlakkig gezien, binnen een week voltrokken rond Kerstmis 1974. Ik las toen het boek van Mary Daly ‘Beyond God the Father’. Het was alsof de bliksem insloeg, echter zonder brand of vernietiging achter te laten. Maar wel een groot en diep licht in mij en daarna ook om mij één. De metamorfose was méér dan een gedaanteverandering, ze was een herschepping, een nieuwe geboorte. Door haar niets ontziende eerlijkheid en consequentiedrang is het Mary Daly het geweest, die mij getoond heeft, dat én sommige structuren van het christelijk geloof én vooral een verkeerd verstaan en de toepassing daarvan de eeuwen door vrouwen ‘op hun plaats houden’ ook al bewegen zij en zijn ze aktief.’ⁱ

Feminisme

Het was 1974. December. En 1975 was het Jaar van de Vrouw, maar ook het Jaar van de grote zeven-jaarlijkse vergadering van de Wereldraad van Kerken. Twee geweldige motoren wereldwijd die vrouwen voortstuwen in hun emancipatie, hun feminisering. En Catharine Halkes wordt opnieuw voortgestuwd in een nog bredere spiraal en spreekt vrouwen aan op nieuwe aspecten.

Zelf krijgt ze een uitnodiging van Vrouwenstudies in Zweden om in Nijmegen een conferentie op te zetten over vrouwenstudies wereldwijd.

De ondertitel van mijn studie over Catharina Halkes is: *De intenties van Catharina Halkes*. Intenties zijn voornemens, duidelijke bedoelingen.

Dat is wat mij het meest getroffen heeft bij het lezen van alle artikelen, voordrachten en interviews van Catharina Halkes. Zij had en heeft intenties voor haar leven. Hoe te leven! En hoe de maatschappij, de wereld er uit zou moeten zien.

Cultuurkritiek is een van de meest cruciale woorden in het leven en het werk van Halkes. Grenzen lijken er voor haar daarbij niet te bestaan. Aan het eind van haar werkzame leven, nu tien jaar geleden, als ze 75 jaar is, spreekt ze feministische vrouwen uit het westelijk deel van de wereld aan op hun taken voor de toekomst:

‘Kunnen we als westerse vrouwen, tot een radicale cultuurkritiek komen als we ons binnen het westers gedachtegoed blijven bewegen? Moeten we ons niet met diepere lagen in ons bestaan en in die van de hele schepping inlaten en van daaruit nieuwe perspectieven ontwikkelen?’

Het hele westen is gebaseerd op de macht van de prestatie, van het geld, van de economie, van het behoud van de concurrentiepositie. Het verwaarloost het doen van gerechtigheid aan de schepping, aan de Derde Wereld en ook aan vrouwen.

Wij als vrouwen dreigen daarin meegesleept te worden, hoe feministisch we ook zijn. Daarmee raakt de vermenselijking van onze samenleving steeds verder weg: we hebben immers het goddelijk mysterie zelf uit ons bestaan geschraapt. ‘

ⁱ Tine Halkes in: Tijdschrift voor Literatuur en Kunst *Chrysalis*, no 8, 1981.